

تحلیلی بر وضعیت ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی دوره ابتدایی: روش آنتروپی شانون

سیدرمضان عقیلی*

چکیده

در پژوهش حاضر محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی بررسی شده است. جامعه تحلیلی شامل کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۷-۱۳۹۸ می‌باشد که براساس نمونه‌گیری هدفمند پنج عنوان فارسی بخوانیم، فارسی بنویسیم، تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن به‌عنوان نمونه انتخاب گردید. ابزار جمع‌آوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوا مشتمل بر هفده ارزش اخلاقی بود که عبارت‌اند از قناعت، عفت، ظلم‌ستیزی، شجاعت، ایثار، تواضع، وطن‌دوستی، امانت‌داری، همدلی، پشتکار، صداقت، صبر، مهرورزی، احترام، قدرشناسی، وفای به عهد و گذشت که روایی آن با استفاده از قضاوت متخصصان تعیین شد. داده‌های حاصل با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان دادند که ۴۱۳ مرتبه به ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌ها توجه شده است که سهم کتاب فارسی بخوانیم ۱۲۲، فارسی بنویسیم ۶۳، تعلیمات اجتماعی ۶۱، هدیه‌های آسمان ۸۷ و آموزش قرآن ۸۰ مرتبه بوده است. براساس شاخص ضریب اهمیت ارزش اخلاقی شجاعت با ضریب (۰/۰۶۶)، قدرشناسی با ضریب (۰/۰۶۶)، ایثار با ضریب (۰/۰۶۵)، مهرورزی با ضریب (۰/۰۶۴)، وطن‌دوستی با ضریب (۰/۰۶۳) و صبر با ضریب (۰/۰۶۲) شش ارزش مهم، پرتکرار و مورد توجه در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بوده‌اند.

واژگان کلیدی: ارزش، اخلاق، کتب درسی، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا، آنتروپی شانون.

مقدمه و بیان مسئله

تربیت اخلاقی^۱ به‌عنوان یک وظیفه مشترک و همگانی^۲ در جامعه از سوی گروه و نهادهای مختلف مورد پیگیری قرار می‌گیرد (آرتور^۳ و دیگران، ۲۰۱۷، ص ۵۳). عمومی بودن این وظیفه و درعین حال در اولویت قرار داشتن این حوزه محتوایی در اکثر نظام‌های آموزشی در سطح دنیا نشان از اهمیت بالای این ساحت از یادگیری دارد (کریسجانسون، ۲۰۱۶^۴، ص ۵۳۰). در واقع این تأکید بر تربیت اخلاقی در این سطح به‌عنوان یک پدیده تاریخی در همه ادوار تعلیم و تربیت چه در نگاه سنتی و چه در نگاه مدرن وجود داشته است. به جز در مدت زمان کوتاهی در قرون وسطی^۵ که تربیت اخلاقی به‌عنوان یک ساحت تربیتی مورد بی‌مهری قرار گرفت (کلمنت و بولینگر، ۲۰۱۶^۶، ص ۱۷۷)، در سایر ادوار تاریخ آموزش و پرورش در حیطه‌های محتوایی یادگیری حضور پررنگی داشته است (کارن، ۲۰۱۶^۷، ص ۴۹۳).

نظام‌های آموزشی در دوران مدرن به‌عنوان نهادهای تربیتی و فرهنگ‌ساز^۸ فقط به انتقال بعد دانشی به دانش‌آموزان محدود نبوده و وجه هنجاری^۹ و ارزش‌بنیان آنها نیز مطرح بوده است (برکوییتز و بیر، ۲۰۱۵^{۱۰}، ص ۷۷) و این یک اصل پذیرفته شده می‌باشد که کارکرد مدرسه فقط به این خلاصه نمی‌شود که افرادی هوشمند پرورش دهند که در دنیای رقابتی امروز بتوانند از رقبا گوی سبقت را بر بایند، بلکه در کنار این کارکرد از مدرسه انتظار می‌رود که فراگیران تحت آموزش خود را به گونه‌ای پرورش دهند که توانایی آن را داشته باشند که درست را از نادرست اخلاقی تشخیص دهند (اندرسون، ۲۰۱۴^{۱۱}، ص ۱۴۱).

به دیگر سخن، در صورتی که وظیفه مدرسه را تربیت نسل نواخته بدانیم و همچنین اگر جامعیت اصطلاح تربیت را بپذیریم که فراتر از توجه به توسعه علمی شخصیت کودکان است، کارکرد نهاد مدرسه فراتر از توزیع دانش خواهد بود (حسنی، ۱۳۹۱، ص ۷). براساس این، آموزش اخلاق و ارزش‌های اخلاقی همیشه یکی از اهداف اصلی و پایدار در نظام‌های آموزش در سطح

-
1. Moral education
  2. Shared and Public
  3. Arthur
  4. Kristjánsson
  5. Medieval
  6. Celement & Bollinger
  7. Curren
  8. Educational and culture maker institutions
  9. Normative
  10. Berkowitz & Bier
  11. Tirri

دنیا بوده است (بیشاف،^۱ ۲۰۱۶، ص ۹۷؛ سان‌دیپ، ۲۰۱۵، ص ۲۲) و تدریس اخلاقیات و ارزش‌ها به‌عنوان یک مسئولیت مهم و سنگین بر دوش نظام‌های آموزشی و تربیتی جهان احساس می‌شود (کریسجانسون، ۲۰۱۵، ص ۴۵) و مدارس نمی‌توانند و نباید در برابر موضوع اخلاق ساکت باشند (اهیر، ۱۳۸۱، به نقل از حسنی، ۱۳۹۱، ص ۷).

هدف اصلی و نهایی تربیت اخلاقی نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در دانش، نگرش و مهارت فراگیران می‌باشد (کریسجانسون، ۲۰۱۵، ص ۴۹). این ارزش‌های اخلاقی به صورت مشخص در اهداف تربیت اخلاقی مطرح شده و تلاش می‌شود تا از طرق مختلف به دانش‌آموزان منتقل شوند. مهم‌ترین روش انتقال ارزش‌های اخلاقی به دانش‌آموزان استفاده از محتوای صریح و ضمنی است که برای تحقق این هدف طراحی شده‌اند. در این راستا، یکی از عناصر مهم که برای انتقال ارزش‌های اخلاقی به دانش‌آموزان بر آن تأکید می‌شود، کتاب‌های درسی هستند. کتاب‌های درسی در نظام‌های متمرکز از جمله نظام آموزشی کشور ایران، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و به گفته مدگلی و اندرمون (۲۰۰۳) محتوای کتاب‌ها مهم‌ترین بخش آموزش مدرسه هستند؛ به طوری که بیشتر کشورها اکثر اهداف آموزشی خود را از طریق آن دنبال می‌کنند. به عبارت دیگر، امروزه در اغلب نظام‌های آموزشی، کتاب‌های درسی وسیله اصلی محتوایی در تعلیم و تربیت است و معلم و دانش‌آموز در فعالیت‌های یاددهی-یادگیری به کتاب‌های درسی تکیه دارند و عمده فعالیت‌های معلم، دانش‌آموزان و تجربه‌های آموزشی آنان براساس آن سازمان‌دهی می‌شود (بهروز و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۵۳). برای شناسایی و تحلیل محتوای ساحت اخلاقی در سطح نظام آموزشی کشور در دوره ابتدایی باید بحث در قالب سازه معروف تربیتی، یعنی برنامه‌درسی، دنبال شود؛ البته این نکته شایان ذکر است که در نظام تربیت رسمی و عمومی ایران به‌طور مشخص و مستقل برنامه درسی تربیت اخلاقی وجود ندارد (حسنی، ۱۳۹۵، ص ۱۲). در نگاه حاکم تربیت اخلاقی یک موضوع درسی نیست که مانند علوم و ریاضی دارای یک برنامه درسی، کتاب و بسته آموزشی مشخص باشد؛ تربیت اخلاقی جریانی گسترده و فراگیر تلقی شده است که باید در همه برنامه‌های درسی و دیسپلین‌های موضوعی مورد توجه باشد (حسنی، ۱۳۹۵، ص ۲۱). براساس این، تمام دیسپلین‌های موضوعی یا واحدهای درسی در کنار مأموریت و رسالت اصلی خود واجد کارکردی ثانویه -مسئولیت اخلاقی- هستند و از طریق محتوای آشکار و پنهان خود باید نسبت به انتقال ارزش‌های اخلاقی به دانش‌آموزان حساس باشند. به همین دلیل برای شناسایی ارزش‌های اخلاقی نمی‌توان به محتوای درسی خاص یا برنامه درسی ویژه‌ای مراجعه کرد. ازاین‌رو با توجه به نقش

1. Thomas

حیاتی ارزش‌های اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی افراد و حساسیت دوره آموزش ابتدایی در شکل‌دهی به هویت اخلاقی فراگیران و اساسی بودن پیام‌های اخلاقی در شکل‌دهی به این هویت این نوشتار در پی آن است تا میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی را به ارزش‌های اخلاقی بررسی نماید.

چارچوب نظری پژوهش

نظام‌های آموزشی برای ورود به فرایند تربیت اخلاقی ناگزیر هستند به دوگانه کلیدی «گزینش-توزیع» در مورد ارزش‌ها حساس باشند. به دیگر سخن پیش‌نیاز ورود به بحث تربیت اخلاقی پاسخ به این دو سؤال حیاتی است. کدام ارزش‌ها باید به دانش‌آموزان آموزش داده شود؟ این ارزش‌ها با چه الگوی توزیعی در فرایند زیست مدرسه‌ای یا برنامه‌های درسی جای خواهند گرفت. برای مفهوم ارزش به‌طور اعم و مفهوم ارزش اخلاقی به‌طور اخص دسته‌بندی‌های مختلفی ارائه شده است. کلی‌ترین دسته‌بندی در این مورد به تقسیم‌بندی معروف افلاطون بازمی‌گردد که فضایل را به چهار دسته تقسیم کرده است: حکمت، شجاعت، عفت و عدالت (باهر،^۱ ۲۰۱۶، ص ۱۶). پس از افلاطون، ارسطو این فضایل را به دو دسته کلی فضایل عقلانی^۲ و اخلاقی^۳ تقسیم کرده است. از دید ارسطو، فضایل اخلاقی عبارت‌اند از: شجاعت، خویشتنداری، گشاده‌دستی، بزرگواری، بزرگ‌منشی، شکیبایی، درستکاری، نزاکت، عدل و انصاف. فضایل عقلانی نیز از دیدگاه ارسطو عبارت‌اند از: شناخت علمی، توانایی علمی، حکمت عملی، عقل شهودی و حکمت نظری (ارسطو، ۱۳۹۱، ص ۴-۵). در دوران معاصر این ارزش‌های اخلاقی و مصادیق آن مورد توجه جدی فلاسفه اخلاق فضیلت، نظریه‌پردازان حوزه روان‌شناسی اخلاق به‌ویژه روان‌شناسی مثبت‌نگر و مریبان حوزه تربیت منش قرار گرفته است و هر کدام تقسیم‌بندی‌های مختلفی در این باب ارائه کرده‌اند. سلینگمن^۴ نظریه‌پرداز برجسته روان‌شناسی مثبت‌نگر (۲۰۱۱) ۲۵ صفت هویتی مثبت یا نقاط قوت برجسته را ارائه و آنها را به پنج مقوله تقسیم می‌نماید: خرد و دانش، شجاعت، عشق و انسانیت، عدالت، خویشتنداری، معنویت و تعالی.

کریسجانسون از نظریه‌پردازان برجسته تربیت منش در دوران معاصر عدالت را به‌عنوان فضیلت اساسی معرفی می‌کند که براساس چارچوب ارسطویی هم با فضایل اخلاقی و هم با فضایل

1. Baehr

2. Intellectual

3. Moral

4. Seligman

عقلانی مرز مشترک دارد و در کنار آن ارزش‌های دیگری مانند احترام، صداقت، عشق و محبت، دوستی، مدارا، همدلی و شجاعت را به‌عنوان ارزش‌های اخلاقی اساسی معرفی می‌نماید (کریسجانسون، ۲۰۱۰، ص ۲۶۶).

این تنوع در دسته‌بندی‌های ارائه شده در مورد ارزش‌های اخلاقی در سطح برنامه‌های درسی تربیت اخلاقی نیز دیده می‌شود و نظام‌های آموزشی با توجه به جهت‌گیری‌های کلان خود بر ارزش‌های اخلاقی خاصی برای آموزش تأکید دارند. مرکز جوبیلی برای تربیت فضیلت و منش^۱ در دانشگاه بیرمنگام این ارزش‌ها را به چهار دسته کلی تقسیم کرده است: فضایل عقلانی: استقلال،^۲ تفکر انتقادی،^۳ قضاوت،^۴ استدلال،^۵ تأمل.^۶ فضایل اخلاقی: شفقت،^۷ شجاعت،^۸ حق‌شناسی،^۹ صداقت،^{۱۰} تواضع،^{۱۱} قناعت^{۱۲} و احترام.^{۱۳} فضایل مدنی: شهروندی،^{۱۴} نزاکت،^{۱۵} هشیاری،^{۱۶} خوش‌رویی.^{۱۷} فضایل عملکردی: اعتماد به نفس،^{۱۸} عزم،^{۱۹} انگیزه،^{۲۰} پشتکار،^{۲۱} انعطاف‌پذیری،^{۲۲} کارگروهی^{۲۳} (مرکز جوبیلی، ۲۰۱۷، ص ۱۴). در برنامه درسی تربیت اخلاقی^{۲۴} ژاپن به صورت

1. Jubilee Centre for Character and Virtues
2. autonomy
3. Critical thinking
4. judgement
5. reasoning
6. reflection
7. compassion
8. courage
9. gratitude
10. honesty
11. honesty
12. justice
13. respect
14. citizenship
15. civility
16. awareness
17. neighbourliness
18. confidence
19. determination
20. motivation
21. perseverance
22. resilience
23. teamwork
24. Moral education curriculum

صریح ارزش‌های اخلاقی مانند صداقت، صبر،^۱ قناعت،^۲ وطن‌دوستی،^۳ پشتکار، شجاعت، قدرشناسی و نوع‌دوستی^۴ به‌عنوان ارزش‌های اساسی ذکر شده‌اند که باید به دانش‌آموزان آموزش داده شوند (مارویاما،^۵ ۲۰۱۷، ص ۱۴).

برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در انگلستان بر ارزش‌هایی مانند صداقت، احترام، مسئولیت شخصی، پشتکار، شجاعت، خانواده‌مداری، شفقت، صبر و وطن‌دوستی به‌عنوان ارزش‌های اساسی تأکید دارد. در آلمان ارزش‌هایی مانند صلح،^۶ دوستی،^۷ احترام، عشق، مسئولیت‌پذیری،^۸ صداقت، انسانیت،^۹ شکیبایی،^{۱۰} اتحاد،^{۱۱} آزادی،^{۱۲} قدرشناسی به‌عنوان ارزش‌های اساسی اخلاقی ذکر شده‌اند که باید در برنامه‌های درسی تصریح شوند. در سوئد ارزش‌هایی مانند حقیقت‌جویی،^{۱۳} صداقت، بشردوستی،^{۱۴} قناعت، مسئولیت‌پذیری، شکیبایی، برابری،^{۱۵} عشق، شفقت، پشتکار به‌عنوان ارزش‌های اخلاقی اساسی معرفی شده‌اند. در سند برنامه درسی بازنگری شده چین ارزش‌های اخلاقی اساسی که مورد تأکید قرار دارند عبارت است از: خیرخواهی،^{۱۶} قناعت، حسن نیت،^{۱۷} صلح، قناعت، آزادی، دموکراسی، حقوق بشر،^{۱۸} مسئولیت‌پذیری، احترام به دیگران (شوایب و اودانل،^{۱۹} ۲۰۱۷، ص ۷).

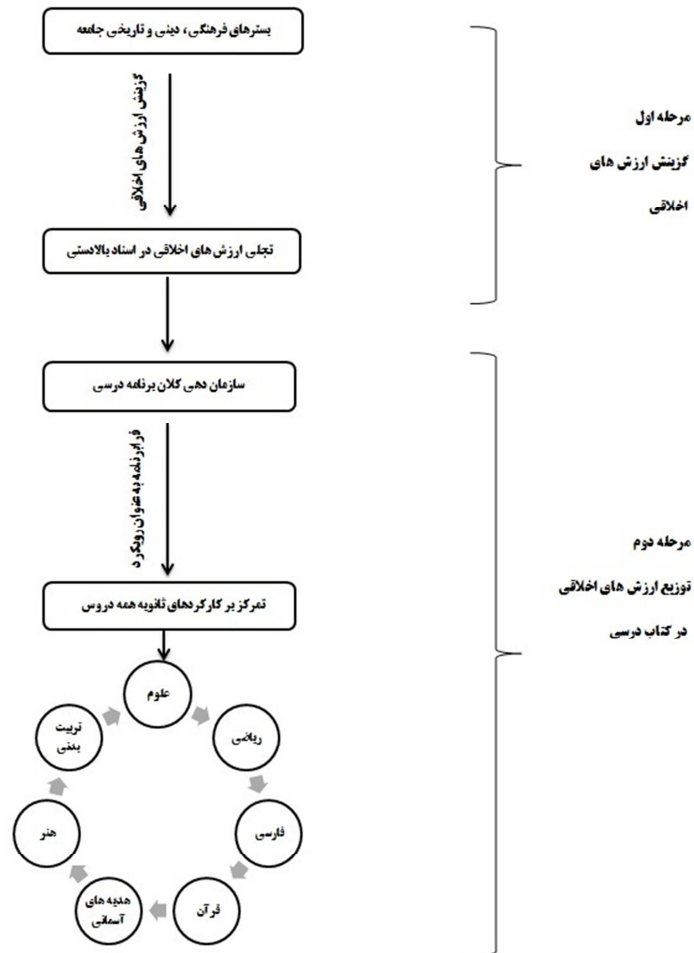
در برنامه درسی تربیت اخلاقی در امریکا بر ارزش‌هایی مانند احترام، مسئولیت، قناعت، مراقبت و فضایل مدنی و شهروندی تأکید می‌شود. در مدارس ترکیه بر ارزش‌هایی مانند احترام به بزرگترها، انصاف، قناعت، محبت و همدلی، شجاعت، انجام کارهای خیریه و صداقت به‌عنوان ارزش‌های اساسی اخلاقی تأکید می‌شود (اوگورلا، ۲۰۱۴، ص ۵۵-۶۶). در اسناد بالادستی حوزه

1. Patience
2. contentment
3. patriotism
4. kindness
5. Maruyama
6. Peace
7. friendship
8. responsibility
9. humanity
10. patience
11. Unity
12. Freedom
13. Truthfulness
14. philanthropy
15. equality
16. benevolence
17. good faith
18. human rights
19. Shuayb and O'Donnell

آموزش و پرورش بر ارزش‌های اخلاقی مانند انصاف، عفت، ظلم‌ستیزی، ایثار، وطن‌دوستی، قناعت، ادب، صداقت، مهربانی و مهرورزی، گذشت و وفای به عهد تأکید شده است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۶).

در باب گزینش ارزش‌های اخلاقی باید گفت که فرهنگ جامعه شاخص اصلی این انتخاب محسوب می‌شود. البته در اینجا منظور این نیست که ارزش‌های اخلاقی اساساً نسبی هستند؛ بلکه منظور این است که این ارزش‌ها بسته به فرهنگ کشور دارای اولویت‌های متفاوتی هستند. این سخن با نسبی‌گرایی اخلاقی متفاوت است که امروزه در بین بسیاری از محافل علمی از شأن و جایگاه خاصی برخوردار است. این کثرت‌گرایی در گزینش ارزش‌های اخلاقی به مسئله اولویت‌ها برمی‌گردد. اولویت‌ها نیز ناشی از بسترهای فرهنگی، دینی و تاریخی هر کشوری است (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۲۹۵-۲۹۶).

مدل توزیع ارزش‌های اخلاقی در فرایند آموزش تا حد زیادی تابعی از رویکرد، الگو و نحوه سازمان‌دهی کلان برنامه‌های درسی است. در رویکرد تربیت اخلاقی مبتنی بر برنامه درسی مستقل تربیت اخلاقی یک دیسیپلین مشخص محسوب می‌شود و ترتیبات برنامه‌ریزی درسی ویژه‌ای برای آن در نظر گرفته می‌شود (شویتما^۱ و همکاران، ۲۰۰۷، به نقل از حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۰۶). این رویکرد در برخی کشورها مورد توجه قرار دارد. کشورهای چین، کره، ژاپن و... در عناوین برنامه‌های درسی خود از عنوان تربیت اخلاقی استفاده کرده‌اند و این عناوین جزء موضوعات درسی بوده و در جدول زمانی برنامه درسی ساعاتی به آن اختصاص داده شده است (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۰۵). در این وضعیت یک درس یا دیسیپلین خاص مسئولیت توزیع ارزش‌های اخلاقی را برعهده خواهد داشت. در رویکرد بین برنامه‌ای همه برنامه‌های درسی و دیسیپلین‌ها به نوعی دارای ظرفیت تربیت اخلاقی می‌شوند. این رویکرد فهرستی از ارزش‌ها را از طریق دروس مختلف به صورت صریح و ضمنی به فراگیران منتقل می‌کند (همان منبع، ۳۰۹). در واقع در این وضعیت اخلاق به‌عنوان کارکرد ثانویه همه دروس مدنظر قرار می‌گیرد (مبانی نظری سند تحول، ۱۳۹۰). این رویکرد در برخی از کشورها مانند انگلستان، آمریکا، استرالیا و ایران مورد توجه قرار دارد. در نهایت در الگوی کل مدرسه از همه ظرفیت‌های مدرسه اعم از برنامه‌های درسی، جو مدرسه و روابط انسانی برای انتقال و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی استفاده می‌شود. با توجه به توضیحات پیش‌گفته چارچوب نظری پژوهش حاضر در فاز گزینش و توزیع ارزش‌های اخلاقی در محتوای درسی مکتوب - کتاب‌های درسی - به صورت زیر خواهد بود.

نمودار ۱: مدل نظری پژوهش: نحوه گزینش و توزیع ارزش های اخلاقی در کتاب های درسی

پیشینه پژوهش

در دهه های اخیر با توجه به اهمیت زیاد موضوع، پژوهش های مختلفی انجام شده است. نتایج پژوهش های آسیبا و آمر (۲۰۱۰) در تحلیل کتاب های درسی دوره ابتدایی نشان می دهد که ارزش های فرهنگی دارای بالاترین اهمیت و ارزش های اخلاقی دارای اهمیت متوسط هستند. پروتز (۲۰۱۳) در تحلیل محتوای متون درسی دوره ابتدایی نشان داد که ارزش های اجتماعی مانند عدالت، آزادی، جمع اندیشی بیشترین فراوانی را داشته اند. یافته های پژوهش تان و دیگران (۲۰۱۷) در تحلیل کتاب های درسی دوره ابتدایی کشور مالزی نشان می دهد که بیشترین تأکید بر

ارزش‌های مسئولیت‌پذیری، احترام، ایثار، پشتکار و مراقبت بوده است. نتایج پژوهش آنزای (۲۰۱۴) در تحلیل کتاب‌های درسی کشور ژاپن نشان می‌دهد که بیشترین تأکید بر ارزش‌های پشتکار، صداقت، مهربانی بوده است. درامامی (۱۳۹۰) در تحلیل کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی نشان داد که ارزش‌های صداقت، احترام به خود و دیگران، نیکی به والدین، امانت‌داری، وفای به عهد و مهربانی مهم‌ترین ارزش‌های منعکس شده در این کتاب‌ها بوده‌اند. کمالی (۱۳۹۶) در تحلیل خود از کتاب‌های درسی نشان داده‌اند که بیشترین توجه به ارزش اخلاقی احترام بوده است. بیات و قاسمی (۱۳۹۸) در پژوهش خود کتاب‌های درسی قبل از دانشگاه را از منظر پرداختن به مفهوم عدالت و مبتنی بر هشت مضمون فراگیر (دین‌مداری، تاریخ‌بنیان، تمایز و تفاوت، پیامداندیشی، نسبت قدرت و عدالت، زیباشناختی و اخلاقی، چاره‌اندیشی و الگودهی) مورد واکاوی قرار داده و نشان می‌دهند که مضامین فراگیر از حیث گستردگی حجم مطالب، مبتنی بر ابعاد دینی و تاریخی است و ابعاد اخلاقی این مفهوم محوری مورد غفلت بوده است. صالحی عمران و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود متن کتاب‌های درسی فارسی، علوم، هدیه‌های آسمانی، قرآن و مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را مورد تحلیل قرار داده و نشان می‌دهند که فقط در کتاب فارسی درسی با عنوان ملی میهنی وجود دارد و در دیگر کتاب‌های مورد تحلیل اشاره‌ای مختصر به مفاخر ملی، اساطیر، آداب، رسوم و جشن‌های ملی شده است.

دسته‌ای دیگر از پژوهش با تحلیل کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به ترسیم برنامه درسی تربیت اخلاقی مبادرت کرده‌اند. به‌عنوان نمونه حسنی و وجدانی (۱۳۹۵) در تحلیل کتاب‌های آموزش قرآن دوره ابتدایی نشان داده‌اند که الگوی هدف‌گذاری در این کتاب‌ها کسکول ارزش‌ها، شیوه سازمان‌دهی محتوا ماریچی ساده، روش‌های تدریس بحث و گفتگو می‌باشد. نتایج پژوهش حسنی و وجدانی (۱۳۹۶) در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی نشان داد که رویکرد برنامه تلفیقی، الگوی هدف‌گذاری هرمی، محتوا شامل مضامین اخلاقی، روش‌های یاددهی-یادگیری مشتمل بر بحث گروهی و روش ارزشیابی به صورت خودارزیابی است. سرانجام، افکاری (۱۳۹۳) در مطالعه خود نشان داده است که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به صورت جدی و علمی به تربیت اخلاقی پرداخته نشده است. در مقام نتیجه‌گیری باید بیان شود که در بیشتر پژوهش‌های انجام شده که در بالا مختصری از آنها گزارش شده است با مسئله جایگاه ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی هم در گزینش کتاب‌ها و هم در انتخاب مصادیق ارزش‌های به صورت خردنگر نگرینسته شده است و این عامل نتیجه‌گیری کلی در مورد این مسئله

را دشوار می‌کند. در این پژوهش البته به منظور پوشش این وضعیت تلاش شده است تا کتاب‌هایی انتخاب شوند که براساس کارکرد با مفهوم ارزش‌های اخلاقی نزدیکی بیشتر دارند و در گام دوم متن آنها براساس دایره وسیعی از ارزش‌های اخلاقی مورد تحلیل قرار گیرد.

روش‌شناسی پژوهش

در این تحقیق از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. واحد تحلیل نیز صفحات (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) می‌باشد. برای تحلیل محتوا مراحل مختلفی طی می‌شود. از جمله این مراحل می‌توان سه مرحله عمده زیر را ذکر نمود:

۱. مرحله پیش از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)؛

۲. بررسی مواد (پیام)؛

۳. پردازش نتایج (سرمد و حجازی، ۱۳۸۰).

کانون توجه این تحقیق بر مرحله سوم تحلیل محتوا یعنی پردازش داده‌های جمع‌آوری شده از پیام می‌باشد؛ یعنی پس از رمزگذاری پیام و مقوله‌بندی آن، اطلاعات به دست آمده تحلیل شده است. امروزه فنون بسیاری در این باره ارائه شده است که اساس آنها بر درصددگی از فراوانی مقوله‌ها می‌باشد. این دسته از فنون دارای مشکلات ریاضی خاص خود می‌باشد که نتایج آنها را کم‌اعتبار خواهد کرد.

در این تحقیق تلاش شده است از روش جدیدی که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، برای پردازش نتایج استفاده شود. این روش آنتروپی شانون می‌باشد که پردازش داده‌ها را در بحث تحلیل محتوا با نگاه جدید مطرح می‌کند. براساس این روش، تحلیل داده‌ها، قوی‌تر و معتبرتر خواهد بود (آذر، ۱۳۸۰).

شاخص‌سازی پژوهش

کیفیت تحلیل محتوا به مؤلفه‌های آن بستگی دارد که براساس موضوع مورد پژوهش طرح و ساخته می‌شود (صالحی عمران و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۸۳). در این پژوهش مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارزش‌های اخلاقی با محور قرار دادن اسناد بالادستی تعلیم و تربیت (مبانی نظری سند تحول بنیادین، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند ملی برنامه درسی) استخراج شد. جدول ذیل، بیان‌کننده ۱۷ مؤلفه و ۴۰ شاخص درخصوص ارزش‌های اخلاقی است که محور اصلی تحلیل می‌باشد.

مفهوم	مؤلفه‌ها مصادیق ارزش‌های اخلاقی	شاخص (آداب اخلاقی)
ارزش‌های اخلاقی	مهرورزی	<ul style="list-style-type: none"> • حسن معاشرت با مردم • گشاده‌رویی در رفتار با دیگران
	وطن‌دوستی	<ul style="list-style-type: none"> • احترام به پرچم • افتخار به ارزش‌های اصیل و ماندگار ایرانی-اسلامی
	قدرشناسی	<ul style="list-style-type: none"> • شکرگزاری نسبت به نعمت‌های خداوند • سپاس‌گزاری و تقدیر از زحمات دیگران
	اینثار	<ul style="list-style-type: none"> • تقدم غرض دیگری بر خود • تقدم منفعت غیر بر خود
	شجاعت	<ul style="list-style-type: none"> • داشتن اعتمادبه‌نفس بالا • صلابت در اظهارنظر • شهامت در انجام اعمال
	صبر	<ul style="list-style-type: none"> • استقامت در موقعیت‌های دشوار • حفظ آرامش و سکون در برخورد با مصائب و سختی‌ها
	احترام به بزرگ‌ترها	<ul style="list-style-type: none"> • توجه به جایگاه افراد و احترام به آنها در رفتار و گفتار • پیروی از نصایح و رهنمودهای آنها • کمک کردن به آنها در مواقع نیاز
	عفو	<ul style="list-style-type: none"> • چشم‌پوشی از اشتباهات دیگران • سهل‌گیری در مورد خطاهای دیگران • پوزش‌پذیری
	پشتکار	<ul style="list-style-type: none"> • جدیت در رسیدن به اهداف • مسئولیت‌پذیری در برابر امور محوله • داشتن روحیه و انگیزه قوی
	صداقت	<ul style="list-style-type: none"> • راستگویی در گفتار • اجتناب از دروغ‌گویی
	همدلی	<ul style="list-style-type: none"> • همدردی با دیگران در موقع مشکلات • درک احساسات دیگران و ارائه بازخورد مناسب عاطفی
	ظلم‌ستیزی	<ul style="list-style-type: none"> • وجود روحیه مبارزه با ظلم و ظالم • طرفداری و دفاع از حقوق مظلوم • پرهیز از سازش‌کاری در برابر ظلم
	تواضع	<ul style="list-style-type: none"> • پرهیز از رفتارهای غرورآمیز • پرهیز از خودبرتری‌بینی • تحقیر نکردن دیگران و جایگاه آنها
	وفای به عهد	<ul style="list-style-type: none"> • پایبندی به قول‌ها و پیمان‌ها
	قناعت	<ul style="list-style-type: none"> • اعتدال در مصرف مال • پرهیز از حرص و آز • دوری از اسراف
	عفت	<ul style="list-style-type: none"> • عفت کلامی و پرهیز از بددهنی • عفت در اندیشه و برحذر بودن از اندیشیدن به امور پست
	امانتداری	<ul style="list-style-type: none"> • امانتداری در گفتار (رازنگهداری)، • پس دادن به موقع و بدون کم‌وکاست مال سپرده شده

جامعه و نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه تحلیلی این مقاله تمامی کتاب‌های دوره ابتدایی، شامل ۴۱ جلد کتاب در نه عنوان (آموزش قرآن، علوم تجربی، نگارش فارسی، فارسی بخوانیم، ریاضی، هدیه‌های آسمانی، مطالعات اجتماعی، کار و فناوری، تفکر و پژوهش) سال ۱۳۹۷-۱۳۹۸ می‌باشد. پنج عنوان فارسی (بخوانیم)، فارسی (بنویسیم)، هدیه‌های آسمانی، قرآن و تعلیمات اجتماعی که با هدف و موضوع پژوهش تناسب بیشتری داشتند به صورت هدفمند انتخاب شدند.

ابزار اندازه‌گیری و واحد تحلیل

ابزار گردآوری داده‌ها چک‌لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پژوهشگر بوده است که براساس ۱۷ مؤلفه و ۴۰ شاخص ارزش‌های اخلاقی ساخته شده است. چک‌لیست یادشده دو قسمت شامل مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی و بخش دوم با عنوان میزان توجه کتاب (فراوانی) به مؤلفه و شاخص‌های یادشده بوده است. واحد تحلیل این پژوهش صفحه (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) است.

روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری

روایی: به نظر (بیکر، ۱۳۸۱) روایی با طرح این پرسش جدی همراه است که آیا ابزار سنجش واقعاً مفهوم مورد نظر را می‌سنجد یا خیر؟ روش تعیین روایی تحلیل محتوای پژوهش حاضر نیز بدین صورت بوده است که برای انتخاب مؤلفه‌ها و شاخص‌ها از اسناد بالادستی حوزه تعلیم و تربیت و منابع حوزه تربیت اخلاقی استفاده شد؛ پس از استفاده از منابع متعدد مؤلفه‌ها و شاخص‌های این پژوهش به تأیید ده نفر از پژوهشگران تربیت اخلاقی و اسناد تحولی حوزه آموزش و پرورش رسید. برای تعیین اعتبار ابزار از نوع پایایی، از فن اجرای مجدد استفاده شد (دلاور، ۱۳۸۳، ص ۴۴)؛ بدین صورت که فرم نهایی تهیه شده همزمان و مجزا در اختیار تحلیلگر متخصص تحلیل محتوای دیگری قرار داده شد که چند واحد درسی از برخی کتاب‌ها را تحلیل کند. پژوهشگر اصلی و متخصص یادشده ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده را همزمان محاسبه کردند که نتیجه بیانگر ضریب همبستگی ۰/۸۴ بوده است.

مراحل تحلیل محتوا در روش آنتروپی شانون

مراحل این روش عبارت‌اند از:

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی باید بهنجار شوند و برای این منظور از رابطه

زیر استفاده می‌شود:

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^m F_{ji}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n, j = 1, 2, \dots, m)$$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار می‌دهیم و برای

این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = K \sum_{i=1}^m |p_{ij} \ln p_{ij}| \quad (i = 1, 2, \dots, m) \quad K = \frac{1}{Lnm}$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها (n... و 2 و 1=j) ضریب اهمیت هر یک از

مقوله‌ها محاسبه شده است. هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت

بیشتری نیز برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده است:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

یافته‌ها

برای پاسخ به هدف اصلی این مقاله یعنی ترسیم وضعیت کتاب‌های درسی در پرداختن به

ارزش‌های اخلاقی به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی براساس مؤلفه‌ها و

شاخص‌های ارزش‌های اخلاقی پرداخته شده است که نتایج آن در جداول ارائه شده است:

جدول ۲. میزان توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

مجموع	۱۷. امامت‌داری	۱۶. عفت	۱۵. قناعت	۱۴. وفای به عهد	۱۳. تواضع	۱۲. ظلم‌ستیزی	۱۱. همدلی	۱۰. صداقت	۹. پشتکار	۸. گذشت	۷. احترام	۶. صبر	۵. شجاعت	۴. ایثار	۳. قدرشناسی	۲. وطن‌دوستی	۱. مهرورزی	فضائل کتاب‌ها
۱۳۲	۳	۲	۱	۳	۶	۲	۵	۱۰	۳	۷	۴	۱۱	۷	۱۲	۴	۲۱	۲۱	بخوابم
۶۳	۲	۰	۰	۱	۰	۱	۶	۵	۱	۲	۱	۵	۵	۶	۶	۱۲	۱۰	نگارش فارسی
۶۱	۱	۱	۵	۱	۳	۳	۲	۲	۱	۱	۵	۳	۶	۳	۷	۵	۱۲	تعمیرات اجتماعی
۸۷	۱	۴	۲	۶	۴	۶	۱	۲	۱۲	۳	۱۰	۶	۸	۶	۱۰	۲	۴	هدیه‌های آسمان
۸۰	۱	۲	۲	۳	۳	۵	۵	۲	۵	۱۱	۵	۳	۴	۵	۸	۱	۱۵	آموزش قرآن
۴۱۳	۸	۹	۱۰	۱۴	۱۶	۱۷	۱۹	۲۱	۳۳	۳۴	۲۵	۲۸	۳۰	۳۲	۳۵	۴۱	۶۲	مجموع فراوانی‌ها

جدول ۳. درصد میزان توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

کتابها	فضائل فارسی بخوانیم	نگارش فارسی	تعلیمات اجتماعی	هدیه‌های آسمان	آموزش قرآن	مجموع فراوانی‌ها
۱. مهرورزی	۱۷/۲	۱۵/۸	۱۹/۶	۴/۶	۱۸/۷	۱۵
۲. وطن دوستی	۱۷/۲	۱۹	۸/۱	۲/۲	۱/۲	۹/۹
۳. قدرشناسی	۳/۲	۹/۵	۱۱/۳	۱۱/۵	۱۰	۸/۵
۴. ایثار	۹/۸	۹/۵	۴/۹	۶/۹	۶/۲۵	۷/۷
۵. شجاعت	۵/۷	۷/۹	۹/۸	۹/۱	۵	۷/۲
۶. صبر	۹	۷/۹	۴/۹	۶/۹	۳/۷	۶/۷
۷. احترام	۳/۲	۱/۶	۸/۱	۱۱/۵	۶/۲	۶
۸. گذشت	۵/۷	۳/۱۷	۱/۶	۳/۴	۱۳/۷	۵/۸
۹. پشتکار	۲/۴	۱/۶	۱/۶	۱۳/۷	۶/۲	۵/۵
۱۰. صداقت	۸/۱	۷/۹	۳/۲	۲/۲	۲/۵	۵/۱
۱۱. همدلی	۵	۳/۸	۳/۲	۱/۱	۶/۲۵	۴/۶
۱۲. ظلم‌ستیزی	۱/۶	۱/۶	۴/۹	۶/۹	۶/۲۵	۴/۸
۱۳. تواضع	۵	۰	۴/۹	۴/۶	۳/۷	۳/۹
۱۴. وفای به عهد	۲/۴	۱/۶	۱/۶	۶/۹	۳/۷	۳/۳
۱۵. قناعت	۰/۹	۰	۸/۱	۲/۲	۲/۵	۷/۴
۱۶. عفت	۱/۶	۰	۱/۶	۴/۶	۲/۵	۳/۸
۱۷. امانت‌داری	۲/۴	۳/۲	۱/۶	۱/۱	۱/۲	۲
مجموع	۲۹/۵	۱۵/۲	۱۴/۷	۲۱/۶	۱۹/۳	

براساس نتایج جداول ۲ و ۳، از بین کتاب‌های درسی دوره ابتدایی مورد بررسی کتاب فارسی بخوانیم بیشترین سهم (با فراوانی ۱۲۲ و ۲۹/۵ درصد) و کتاب تعلیمات اجتماعی کمترین سهم (با فراوانی ۶۱ و ۱۴/۷ درصد) را در پرداختن به ارزش‌های اخلاقی به خود اختصاص داده‌اند. همچنین، براساس جداول یادشده ارزش اخلاقی مهرورزی با (فراوانی ۶۲ و ۱۵ درصد) مهم‌ترین ارزش اخلاقی مورد تأکید در کتاب‌های مورد بررسی بوده و دیگر ارزش‌ها به ترتیب اولویت عبارت‌اند از: وطن دوستی، قدرشناسی، ایثار، شجاعت، صبر، احترام، گذشت، پشتکار، صداقت، همدلی، ظلم‌ستیزی، تواضع، وفای به عهد، قناعت، عفت، امانت‌داری.

در کتاب فارسی بخوانیم ارزش اخلاقی وطن دوستی و مهرورزی (با فراوانی ۲۱ و ۱۷/۲)؛ در کتاب نگارش فارسی ارزش اخلاقی وطن دوستی (با فراوانی ۱۲ و ۱۹ درصد)؛ در کتاب تعلیمات اجتماعی ارزش اخلاقی مهرورزی (با فراوانی ۱۲ و ۱۹/۶ درصد)؛ در کتاب هدیه‌های آسمان ارزش اخلاقی پشتکار (با فراوانی ۱۲ و ۱۳/۷ درصد) و در نهایت در کتاب آموزش قرآن فضیلت مهرورزی (با فراوانی ۱۵ و ۱۵ درصد) مهم‌ترین ارزش‌های اخلاقی مورد تأکید در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی می‌باشند. گفتنی است برای پی بردن به بار اطلاعاتی داده‌های حاصل به بهنجار کردن آنها پرداخته شد که داده‌های حاصل از آن در جدول چهار گزارش شده است.

جدول ۴. داده‌های بهنجار شده میزان توجه به ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

فصل‌ها کتاب‌ها	فارسی پخوانیم	نگارش فارسی	تعلیمات اجتماعی	هدیه‌های آسمان	آموزش قرآن
۱. مهروری	۰/۴۳	۰/۱۶	۰/۱۹	۰/۰۶	۰/۳۴
۲. وطن‌دوستی	۰/۵۱	۰/۲۹	۰/۱۲	۰/۰۵	۰/۰۲
۳. قدرشناسی	۰/۱۱	۰/۱۷	۰/۲	۰/۲۸	۰/۳۳
۴. ایثار	۰/۳۷	۰/۱۹	۰/۰۹	۰/۱۹	۰/۱۶
۵. شجاعت	۰/۳۳	۰/۱۷	۰/۲	۰/۲۶	۰/۱۳
۶. صبر	۰/۳۹	۰/۱۸	۰/۱۱	۰/۲۱	۰/۱۱
۷. احترام	۰/۱۶	۰/۰۴	۰/۲	۰/۴	۰/۲
۸. گذشت	۰/۲۹	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۱۲	۰/۵۰
۹. پشتکار	۰/۱۳	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۵۲	۰/۲۱
۱۰. صداقت	۰/۴۷	۰/۳۳	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۰۹
۱۱. همدلی	۰/۲۶	۰/۳۱	۰/۱۰	۰/۰۵	۰/۲۶
۱۲. ظلم‌ستیزی	۰/۱۲	۰/۰۶	۱/۸	۳/۵	۲/۹
۱۳. تواضع	۰/۳۷	۰	۱/۸۷	۰/۲۵	۱/۸۷
۱۴. وفای به عهد	۰/۲۱	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۳۳	۰/۲۱
۱۵. قناعت	۰/۱	۰	۰/۵	۰/۲	۰/۲
۱۶. عفت	۰/۲۲	۰	۰/۱۱	۰/۴۴	۰/۳۲
۱۷. امانتداری	۰/۳۷	۰/۲۵	۰/۱۲	۰/۱۲	۰/۱۲

داده‌های حاصل از جدول ۴، نمره‌های بهنجار شده محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی را براساس ارزش‌های اخلاقی هفده‌گانه نشان می‌دهد. گفتنی است که پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون مقدار بار اطلاعاتی (عدم اطمینان) هر یک از مؤلفه‌ها به دست آمد که داده‌های حاصل در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. میزان بار اطلاعاتی توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

مقوله‌ها	بار مقدار بار اطلاعاتی
۱. شجاعت	۰/۹۷۹
۲. قدرشناسی	۰/۹۷۲
۳. ایثار	۰/۹۳۶
۴. مهروری	۰/۹۲۹
۵. وطن‌دوستی	۰/۹۲۵
۶. صبر	۰/۹۲۰
۷. ظلم‌ستیزی	۰/۹۰۵
۸. همدلی	۰/۹۰۴
۹. احترام	۰/۸۸۹
۱۰. امانت‌داری	۰/۸۷۴
۱۱. وفای به عهد	۰/۸۶۷
۱۲. صداقت	۰/۸۲۸
۱۳. تواضع	۰/۸۲۳
۱۴. گذشت	۰/۸۱۶
۱۵. عفت	۰/۷۸۸
۱۶. قناعت	۰/۹۷۲
۱۷. پشتکار	۰/۳۶۹

تحلیل داده‌های حاصل از جدول ۵ نشان از این است که ارزش‌های اخلاقی شجاعت، قدرشناسی، ایثار و مهرورزی از بیشترین بار اطلاعاتی برخوردارند و ارزش‌های اخلاقی گذشت، عفت، قناعت و پشتکار کمترین بار اطلاعاتی را دارند. برای آگاهی از ضریب اهمیت هر یک از ارزش‌های اخلاقی پردازش در سطح بالاتری انجام شد که داده‌های آن در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶. ضریب اهمیت توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

مقوله‌ها	ضریب اهمیت
۱. شجاعت	۰/۶۶
۲. قدرشناسی	۰/۶۶
۳. ایثار	۰/۶۵
۴. مهرورزی	۰/۶۴
۵. وطن‌دوستی	۰/۶۳۰
۶. صبر	۰/۶۲
۷. ظلم‌ستیزی	۰/۶۲
۸. همدلی	۰/۰۶
۹. احترام	۰/۰۶
۱۰. امانتداری	۰/۰۶
عهد	۰/۰۶
۱۱. وفای به	۰/۰۶
۱۲. صداقت	۰/۰۵۹
۱۳. تواضع	۰/۰۵۷
۱۴. گذشت	۰/۰۵۳
۱۵. عفت	۰/۰۵۲
۱۶. قناعت	۰/۰۵۱
۱۷. پشتکار	۰/۰۵۱

تحلیل داده‌های حاصل از جدول ۶ نشان می‌دهد که از بین ارزش‌های اخلاقی بیشترین ضریب اهمیت متعلق به ارزش‌های اخلاقی شجاعت و قدرشناسی (۰/۶۶) و کمترین ضریب اهمیت متعلق به ارزش اخلاقی پشتکار (۰/۰۵۱) و قناعت (۰/۰۵۱) است. ارزش‌های اخلاقی دیگر مانند همدلی، احترام، امانتداری و وفای به عهد در سطح متوسط قرار دارند و دارای اهمیت تقریباً یکسانی هستند. براساس جدول شماره ۶ ارزش‌های اخلاقی مانند شجاعت، قدرشناسی، ایثار، مهرورزی و وطن‌دوستی از درجه اهمیت بالایی برخوردار و ارزش‌هایی مانند گذشت، عفت، قناعت و پشتکار از درجه اهمیت پایین و ارزش‌های دیگر مانند صبر، ظلم‌ستیزی، همدلی، احترام، امانت‌داری، وفای به عهد و... از درجه اهمیت متوسط برخوردار هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این مطالعه بررسی میزان توجه به ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (فارسی بخوانیم، فارسی بنویسیم، تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمانی، آموزش قرآن) بوده است. نتایج نشان داد به‌طورکلی در مجموع ۴۱۳ بار به ارزش‌های اخلاقی هفده‌گانه در کتب مورد بررسی توجه شده است که در این میان سهم کتب فارسی بخوانیم ۱۲۲ فراوانی، فارسی بنویسیم ۶۳ فراوانی، تعلیمات اجتماعی ۶۱ فراوانی، هدیه‌های آسمان ۸۷ فراوانی و آموزش قرآن ۸۰ مورد فراوانی بوده است. یافته‌ها نشان از این است که ارزش‌های اخلاقی شجاعت (۰/۹۷۹، ۰/۹۷۹، ۰/۹۷۹)، قدرشناسی (۰/۹۷۲، ۰/۹۷۲، ۰/۹۷۲)، ایثار (۰/۹۳۶، ۰/۹۳۶، ۰/۹۳۶)، مهرورزی، (۰/۹۲۹، ۰/۹۲۹، ۰/۹۲۹)، (وطن‌دوستی، ۰/۹۲۵، ۰/۹۲۵، ۰/۹۲۵) و صبر (۰/۹۲۰، ۰/۹۲۰، ۰/۹۲۰) شش ارزش مهم، پرتکرار و مورد توجه در کتب درسی دوره ابتدایی محسوب می‌شوند. این نتایج همسو با (تان و دیگران، ۲۰۱۷) بوده است.

از یافته‌های مهم این پژوهش آن است که ارزش‌ها اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به صورت نامتوازن توزیع شده است. این نتیجه به‌طورکلی همسو با پژوهش‌های (درامامی، ۱۳۹۰) و

(افکاری، ۱۳۹۳) می‌باشد. این توزیع نامتوازن ارزش‌های اخلاقی هم در سطح کتاب‌های درسی مورد بررسی و هم در بین ارزش‌های اخلاقی وضوح دارد. نتایج تحلیل نشان می‌دهد که کتاب فارسی بخوانیم با ۱۲۲ فراوانی دارای بالاترین سهم در ارائه پیام‌های اخلاقی به دانش‌آموزان و درس تعلیمات اجتماعی با ۶۱ فراوانی کمترین نقش را در این مورد داشته است. در واقع کتاب درسی بخوانیم تقریباً دو برابر کتاب تعلیمات اجتماعی و بسیار بیشتر از دیگر دروس مورد بررسی به ارزش‌های اخلاقی در محتوای خود پرداخته است. از سوی دیگر محتوای مورد بررسی در مورد توزیع هر یک از ارزش‌های اخلاقی نیز توازن را رعایت نکرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ارزش مهرورزی دارای فراوانی ۶۲ پرتکرارترین ارزش اخلاقی در مجموع دروس مورد بررسی بوده است؛ در حالی که ارزش اخلاقی امانتداری با ۸ فراوانی و عفت با ۹ فراوانی کم‌تکرارترین ارزش‌های اخلاقی می‌باشند.

از نتایج دیگر این پژوهش آن است که ارزش اخلاقی شجاعت با ۳۰ فراوانی بالاترین ضریب اهمیت را در بین ارزش‌های اخلاقی به خود اختصاص داده است. این در حالی است که ارزش‌های اخلاقی مهرورزی با ۶۲ فراوانی، وطن‌دوستی با ۴۱ فراوانی، قدرشناسی با ۳۵ فراوانی و در نهایت ایثار با ۳۲ فراوانی بیشتر از ارزش اخلاقی شجاعت تکرار شده‌اند؛ ولی با وجود این ضریب اهمیت پایین‌تری کسب کرده‌اند. دلیل این امر آن است که در روش شانون معیار و ملاک اهمیت فراوانی تکرار نیست؛ بلکه در کنار فراوانی تکرار توزیع نرمال و متوازن نیز اهمیت دارد. در این روش مقوله‌ای بالاترین ضریب اهمیت را کسب خواهد کرد که در عین حال که دارای فراوانی کافی است دارای توزیع نرمال نیز باشد.

به‌دیگرسخن، براساس روش شانون هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت بیشتری نیز برخوردار است. در این پژوهش نیز ارزش اخلاقی شجاعت با بار اطلاعاتی ۰/۹۷۹ بیشترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده است. براساس اسناد بالادستی حوزه تعلیم و تربیت مانند سند ملی برنامه درسی رویکرد غالب برنامه درسی در دوره ابتدایی رویکرد تلفیقی هست و اخلاق به‌عنوان شایستگی پایه باید در همه حیطه‌های محتوایی مورد تأکید قرار گیرد؛ ولی نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فرایند سازمان‌دهی محتوا در مسیر رویکرد تلفیقی حرکت نکرده و در دستیابی به این مهم ناکام بوده و میزان تلفیق و تأکید بر ارزش‌های اخلاقی در کتب مختلف متفاوت بوده است. این نتایج با نتایج پژوهش‌های حسنی و وجدانی (۱۳۹۵ و ۱۳۹۶) همسو می‌باشد.

به‌طورکلی نتایج این پژوهش و دیگر پژوهش‌ها نشان می‌دهد که الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی به‌طور اعم و رویکرد تولید، سازمان‌دهی و تدوین محتوا و کتب درسی در نظام تعلیم و

تربیت رسمی و عمومی به‌طور اخص شفاف نیست. به نظر می‌رسد با توجه به اینکه از یک طرف در سند ملی برنامه درسی اخلاق وظیفه مشترک همه موضوعات درسی محسوب می‌شود و از طرف دیگر اخلاق به‌عنوان یکی از محورهای سه‌گانه ساحت عبادی، اعتقادی و اخلاقی در نظر گرفته می‌شود، این ابهام برای برنامه‌ریزان درسی در حیطه‌های مختلف ایجاد می‌شود که آیا تربیت اخلاقی یک وظیفه مشترک برای همه موضوعات درسی است که باید از طریق فرایند تلفیق برنامه درسی یا تهیه فرابرنامه درسی تربیت اخلاقی (حسینی، ۱۳۹۵) پیگیری شود یا تربیت اخلاقی یک موضوع مجزاست که باید از طریق حیطه محتوایی مخصوص به خود - ساحت عبادی، اعتقادی و اخلاقی - دنبال شود.

مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در قسمت ساحت‌های یادگیری آشکارا بیان می‌کند که ساحت عبادی، اعتقادی و اخلاقی به‌عنوان یک ساحت فراگیر و مهم باید در دیگر ساحت‌های یادگیری حضور و بروز داشته باشد و از طرفی به دلیل اهمیت بالای این ساحت به‌عنوان یک ساحت مستقل نیز در مبانی نظری سند تعریف شده است (مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۶۰). این تأکید همه‌جانبه در مبانی نظری سند در سند ملی برنامه درسی مورد توجه بوده است؛ ولی نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که برنامه‌های درسی تولیدشده در مسیر اسناد بالادستی حرکت نکرده و این تأکید اسناد بالادستی در فرایند تولید محتوا عملیاتی نشده است.

براساس نتایج به دست آمده و عدم توازن در پرداختن به ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های درسی در اقدام اول باید الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی طراحی و رویکرد آن (دیسپلین محور یا رویکرد "فرابرنامه‌ای") مشخص شود. با توجه به اینکه دوره ابتدایی دوره آموزش پایه محسوب می‌شود، برای نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی باید تلاش کرد تا ارزش‌های اخلاقی پایه‌ای برای مقطع ابتدایی شناسایی شود. این ارزش‌ها باید در تعداد محدود باشند و ویژگی پایه‌ای بودن را در خود دارا باشند. در گام بعد این ارزش‌ها باید در یک‌رویه مشخص و تحت هدایت یک الگوی توزیعی متناسب در همه دروس اشراب یابند و به صورت سامانمند و در یک چرخه منظم تکرار شده و با توجه به سطح ظرفیتی فراگیران عمق یابند.

به سخنی دیگر با توجه به نتایج این پژوهش و چارچوب نظری که در این پژوهش ارائه شده است ارزش‌های اخلاقی اصلی باید شناسایی و به صورت الزام‌البته به صورت تلفیقی - براساس رویکرد مطرح شده در مبانی نظری سند تحول و سند ملی برنامه‌درسی - در دروس مختلف گنجانده شود. به نظر می‌رسد که تنها با استفاده همزمان از همه ظرفیت‌های موجود در سامان‌دهی

کلان برنامه‌درسی اعم از دیسیپلین‌محوری، تلفیقی و رویکرد کل مدرسه می‌توان به نهادینه شدن ارزش‌های اخلاقی در دانش‌آموزان امیدوار بود.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. طبق نتایج به دست آمده به برخی از مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی کم توجه شده است. توجه به این مؤلفه‌ها و لحاظ کردن آنها در کتاب‌های درسی می‌تواند نقش بسزایی در زمینه این موضوع با اهمیت داشته باشد؛
۲. بررسی کتاب‌های دیگر مقاطع تحصیلی در زمینه مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی؛
۳. به محققانی که علاقه‌مندند در زمینه آموزش ارزش‌ها تحقیق کنند، توصیه می‌شود به هر یک از عناصر تشکیل‌دهنده آموزش ارزش‌ها به‌عنوان تحقیقی مجزا و مستقل بپردازند؛
۴. از آنجا که همخوانی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی کم است، پیشنهاد می‌شود در تهیه و تدوین کتاب‌های و بسته‌های آموزشی به این مسئله مهم توجه شود.

منابع

۱. آذر، عادل (۱۳۸۰)، بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، ۱۱، ۳۷-۳۸، ۸-۱۲.
۲. ارسطو (۱۳۹۱)، اخلاق نیکوماخس، ج ۱ و ۲، ترجمه سید ابوالقاسم پورحسینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۳. افکاری، فرشته (۱۳۹۳)، «نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، رساله دکتری، رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۴. بهروز، منیر؛ جواد حاتمی و محمود مهرمحمدی (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوای کتاب‌های (بخوانیم و بنویسیم) پایه سوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های کارکردهای اجرایی: روش آنتروپی شانون»، فصلنامه پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری، ۶ (۱۰)؛ ص ۵۱-۶۲.
۵. بیات، قدسی و مرضیه قاسمی (۱۳۹۸)، «مفهوم‌پردازی عدالت در نظام آموزشی ایران: مطالعه موردی کتاب‌های درسی پیش از دانشگاه»، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۶ (۱۰۰)، ص ۷-۴۶.
۶. حسنی، محمد و فاطمه وجدانی (۱۳۹۵)، «بررسی و نقد الگوی تربیت اخلاقی در کتاب قرآن دوره ابتدایی»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۴ (۳۲)، ص ۱۲۷-۱۶۱.
۷. حسنی، محمد و فاطمه وجدانی (۱۳۹۶)، «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی»، دو فصلنامه تربیت اسلامی، ۱۲ (۲۵)، ص ۲۹-۵۴.
۸. حسنی، محمد (۱۳۹۱)، مدرسه و تربیت اخلاقی، تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی چند کشور جهان. تهران: نشر مدرسه.
۹. حسنی، محمد (۱۳۹۵)، «بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی در دوره ابتدایی»، فصلنامه تربیت اسلامی، ۱۱ (۲۸)، ص ۱-۲۸.
۱۰. درامامی، نرگس (۱۳۹۰)، «تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی (مدنی)، هدیه‌های آسمانی و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی سال ۱۳۸۸ به منظور بررسی برخی مقوله‌های تربیت اخلاقی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
۱۱. دلاور، علی (۱۳۸۳)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: انتشارات رشد.

۱۲. سرمد، زهره و عباس حجازی (۱۳۸۰)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: انتشارات سپهر.
۱۳. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۴. صالحی عمران، ابراهیم؛ میمنت عابدینی بلترک و قنبر مهرعلی تبار فیروزجانی (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های انرژی نو. فصل‌نامه تعلیم و تربیت»، ش ۱۳۳، ص ۷۶-۹۳.
۱۵. صالحی عمران، ابراهیم؛ میمنت عابدینی بلترک و سیروس منصور (۱۳۹۷) «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، فصلنامه مطالعات توسعه‌ی اجتماعی- فرهنگی، ۷ (۱)، ص ۹-۳۶.
۱۶. کمالی، سلماز (۱۳۹۶)، «جایگاه تربیت اخلاقی در محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی»، دومین کنگره بین‌المللی علوم انسانی، مطالعات فرهنگی.
17. Ashiba. S. & Amer. M (2010), *An Analysis of the Incorporated Values in English for Palestine* 12, Master Degree thesis, The Islamic University of Gaza, Faculty of Education, & English Teaching Methods Department.
18. Arthur. G. Kristjánsson. K. Harrison. T. Sanderse. W. Wright. D., (2017), *Teaching Character and Virtue in Schools*, London and New York. Routledge.
19. Anzai.s (2014), "Values and Value Priorities Underlying Japanese Elementary-School Moral Education: Content Analysis of Japanese Elementary-School Moral Books", *Journal of Social Sciences*, 5 (4):359-369
20. Anderson, D. (2014), "Character education: Who is responsible?", *Journal of Instructional Psychology*, 27 (3), 139- 159.
21. Baehr, J. (Ed). (2016), *Intellectual virtues and education: Essays in applied virtue epistemology*, New York, NY: Routledge.
22. Berkowitz, M. W. & Bier, M. C., (2015), "Research-based character education", *Annals of the American Academy of Political and social Science*, 591, 72-85.
23. Bischoff, K. (2016), "The Civic Effects of Schools: Theory and Empirics", *Theory and Research in Education*, 14 (1), 91-106. <http://dx.doi.org/10.1177/1477878515619794>
24. Ugurlu, N. (2014), "Important values of American and Turkish students", *Eurasian Journal of Educational Research*, 55, 91-108. <http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2014.55.6>

25. Celement. S. Bollinger. R., (2016), *Perspectives on Character Virtue Development, Research in Human Development*, 13: 174–181, 2016. Available: <https://sci-hub.cc/10.1080/15427609.2016.1172445>
26. Curren. R (2016), “Aristotelian versus virtue ethical character education”, *Journal of Moral Education*, 45: pp: 490-501. Available at: <https://sci-hub.cc/10.1080/03057240.2016.1238820>
27. Jubilee Centre for Character and Virtues (2017), *A Framework for Character Education in Schools*, Available at: [/uobschool.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-for-Character-Education-2017-Jubilee-Centre.pdf](http://uobschool.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-for-Character-Education-2017-Jubilee-Centre.pdf)
28. Kristjánsson. K (2016), “Aristotelian character education: A response to commentators”, *Journal of Moral Education*, 45 (4)pp: 527-534. Available at: <https://sci-hub.cc/10.1080/03057240.2016.1244050>
29. Kristjánsson, K., (2015), *Aristotelian Character Education*, London: Routledge
30. Kristjánsson, K., (2010b), “Emotion education without ontological commitment?”, *Studies in Philosophy and Education*, 29 (3), 259–274.
31. Maruyama. H., (2015), *Moral Education in Japan* National Institute for Educational Policy Research.
32. Protz. B., (2013), *Content analysis of character education in school textbook...* , phd. Degree thesis, The University of North Carolina at Charlotte, faculty of curriculum and instruction.
33. Sandeep. K., (2015), “Moral values education...”, *Journal Of Humanities And Social Science*, (IOSR-JHSS) Volume 20, Issue 3, Ver. III (Mar. 2015), PP 21-26 e-ISSN: 2279-0837, p-ISSN: 2279-0845. www.iosrjournals.org
34. Seligman, M. E. P., (2011), *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York: Free Press
35. Tan. B. Naidu. C. Jamil. A., (2017), “Moral values and good citizens in a multi-ethnic society: A content analysis of moral education textbooks in Malaysia”, *The Journal of Social Studies Research*, 22 (81): 41-55.
36. Shuayb, M., O’Donnel, S., (2015), *Aims and Values in Primary Education: England and other countries*. London, Cambridge University Press.